

ВІДГУКИ

УДК 910.4:008(497.2)

DOI <https://doi.org/10.31652/3041-1084-2025-6-09>

Болгарські враження

Bulgarian impressions

Ромащенко Людмила Іванівна,

доктор філологічних наук,

професор кафедри української мови та слов'янської філології

Приазовського державного технічного університету

<https://orcid.org/0000-0001-7567-9511>

lirom5@ukr.net

Болгарія стала шістнадцятою у списку країн, де мені довелося викладати (читати лекції чи проводити майстер-класи), виступати з доповідями на конференціях і друкуватися. Хоча побувати в цій країні хотілося давно. Можливо, тому, що в моїй уяві вона видавалася ментально близькою. А ще, вочевидь, тому, що українсько-болгарські зв'язки мають давню історію, сягають глибини віків. Згадаємо, лише деякі фрагменти.

Могила легендарного давньоболгарського хана Кубрата, як вважається, знаходиться на Полтавщині, біля села Малá Перещепина, де в 1912 р. був знайдений знаменитий, найбільший у Східній Європі скарб 4-8 ст. (комплект золотих і срібних речей вагою 75 кг: зброя, прикраси, посуд, монети). Вітчизняні, німецькі й австрійські вчені встановили, що це багатство колись належало Кубрату, ханові Великої Булгарії, до складу якої в VII ст. нашої ери входила й частина території сучасної України. Біля цієї могили, починаючи з 2001 року, зародилася традиція збирати болгар з усього світу, саме тоді на полтавській землі відбувся перший Собор болгар.

Згадаємо слов'янських просвітників, творців кириличної азбуки, перших перекладачів богослужбних книг слов'янською мовою – братів Кирила і Мефодія.

Після заснування Вищої школи в Болгарії (невдовзі після визволення країни від турецького ярма) до цього навчального закладу, реорганізованого пізніше в перший тамтешній університет (нині це Софійський університет ім. Св. Климента Охридського), запросили кількох відомих європейських учених, серед яких і Михайло Драгоманов, який тоді мешкав у Женеві. Йому навіть запропонували стати ректором Вищої школи, але він відмовився, вважаючи, що таку посаду повинен обіймати болгарин. У Софії український учений читав курс історії східних та північно-західних народів, брав участь у розробці навчальних планів Вищої школи, працював над створенням наукової бібліотеки, регулярно виступав у періодичних виданнях «Свободно слово» та «Български преглед».

М. Драгоманов сприяв розвиткові молодій болгарській науці. Останню лекцію він прочитав у день смерті – 20 червня 1895 р. Тоді відомий діяч болгарського соціалістичного руху Дімітр Благоєв написав: «Початок двох останніх місяців співпав у Болгарії зі смертю двох славних борців за свободу та освіту (йдеться про письменника Петко Славейкова)... Помер професор Вищої школи, руських (й?) емігрант та борець за свободу Михайло Петрович Драгоманов... Покійний обіймав кафедру історії, він був гордістю Школи і тому втрата ця вельми відчутна для неї» [1]. У Софії на центральному цвинтарі М. Драгоманов похований¹. Його донька Лідія – українська та болгарська письменниця, журналістка, перекладачка, громадська діячка, яка своєю працею сприяла розвиткові та зміцненню українсько-болгарських взаємин. Теж похована в Софії. Лідія одружилася з болгариним Іваном Шишмановим (відомий болгарський учений, перший болгарський україніст, професор Софійського університету, дипломат).

¹ Поруч – могила архітектора Михайла Паращука. Йому належить художнє оформлення таких будинків у Софії: Народний банк, Судова палата, Міністерство оборони, Військова Академія, Бібліотека Св. Кирила і Мефодія, ректорат університету ім. Климента Охридського, Академія наук, Оперний театр, будинки посольств Угорщини і Франції, Партійний дім. Паращук – автор пам'ятника на могилі М. Драгоманова у Софії (1932). Створив ряд монументально-декоративних скульптур для будівель болгарської столиці, якими прикрашено Військову академію, Народну бібліотеку, Софійський університет, Музичний театр. Виконав скульптурні портрети болгарських громадсько-політичних діячів; Христо Ботева (1922), Георгія Димитрова (1927) та ін.

Михайло Драгоманов – дядько відомої української письменниці Лесі Українки, яка гостювала в нього в Болгарії більше року (з 1 червня 1894 до 1 серпня 1895 рр.), писала свої твори, зокрема цикл «Невольничих пісень». У передмісті болгарської столиці Владаї, на березі річки, Леся любила відпочивати. На пам'ять про перебування поетеси в Болгарії, у сквері, який носить її ім'я, встановлено пам'ятний камінь (навпроти місця, де був будинок, у якому вона мешкала разом зі своєю двоюрідною сестрою Лідією та її чоловіком Іваном Шишмановим) [4].

У Софії Леся працювала в бібліотеці. Вивчала, зокрема, матеріали з історії раннього християнства (цій темі присвячена низка її драм). Хоча саме місто її не дуже вразило, вона вбачає в ньому схожість із нашими губернськими містами: «Сама Софія має вид звичайного, сказати би, нашого губернського міста, тільки що княжеський дворець замість губернаторського дому та міністерства замість усяких «присутствій» [2].

У Болгарії діє Спілка українських організацій Болгарії (СУОБ) «Мати Україна», яка об'єднує наших співвітчизників у цій країні, проводить різноманітні заходи, опікується місцями поховання відомих співвітчизників. З головою Спілки Оленою Коцевою ми налагодили контакт.

У 2016 році вийшла книга (збірка історичних нарисів) про історичний шлях України та Болгарії «Сестра моя, Софія». Упорядники зазначають, що така назва з ряду причин. По-перше, Софія – це столиця Болгарії, країни, дуже близької нам, але, на жаль, ще й дотепер недостатньо відомої. По-друге, Софія – це головний християнський храм Давньої Русі, пам'ятка світового значення, як грецький Парфенон чи римський Колізей (їй присвячено роман «Диво» П. Загребельного). По-третє, Софія – це мудрість і саме ця мудрість у поєднанні із силою духу, гідністю, почуттям національної ідентичності дала силу й болгарам [3].

Це лише побіжно, фрагментарно окреслені українсько-болгарські перетини, які інспірували моє бажання відвідати цю країну. І, нарешті, така можливість з'явилася – участь у міжнародній науковій конференції «Паисиеви четения» («Паїсїївські читання»).

Конференція організована філологічним факультетом Пловдивського університету, який носить ім'я Паїсія Хилендарського – болгарського історика та письменника, афонського монаха, ініціатора болгарського національного відродження. Цей навчальний

заклад – другий за величиною в країні після Софійського університету «Св. Климент Охридський». Форум зібрав майже півтори сотні науковців із різних країн: Болгарії, Польщі, Сербії, Хорватії, Чехії, Німеччини, Греції, Швеції й України.

Чи не найчисельнішою була делегація польських науковців, серед яких декан філологічного відділення Університету в Белостоці, професор Ярослав Лавський і професор цього ж університету Анна Яніцька, з якими мене поєднують багато років плідної наукової співпраці. Український науковий світ був представлений однією доповіддю, а загалом два виступи стосувалися українського контексту: «Самостални прилог у староукраїнском језику у поређењу са српским апсолутним герундом» (Л. Попович, Белград), «Українсько-болгарські сторінки життя і творчості Костянтина Паустовського» (Л. Ромащенко, Черкаси-Дніпро).

На конференції діяли численні секції, що засвідчують багатогранність філологічних наукових пошуків: «Славистика: «Славянските езици, литератури, култури», «Dial E for English» («Лингвистика и преподаване», «Литература и култура», «Лингвистика», «Проблеми на литературата и литературната история»); «Бохемство в литературата (70 години от рождението на Добромир Тонев)»; «Актуални тенденции в развитието на съвременния български език», «Балканите – езици и култури», «Германистика» («Sprache, Literatur, interkulturelle Kommunikation»), «Романистика» («Langue, littérature, communication interculturelle; Lingua, letteratura e comunicazione interculturale»), «Испанистика» («Lengua, literatura y comunicación intercultural»), «Кръгла маса «Традиция и приемственост в българския книжовен език през вековете». Доповіді виголошувалися різними слов'янськими (а ще англійською, німецькою, французькою, іспанською – у відповідних секціях) мовами – так слухачі мали змогу зануритись у світ інших мов. Проте для славістів це не було непереборною перешкодою у сприйнятті, навіть за відсутності перекладу.

Ще однією особливістю конференції є участь у ній цілого ряду науковців, які не мають конкретної афіляції – приналежності до певної освітньо-наукової установи («Независим изследовател»). Це поширена світова практика, що дає можливість бути фінансово незалежним науковцем, займатися науковими дослідженнями без прямої приналежності до публічних інституцій.

Доповіді охоплювали тематику, яка стосується різних періодів розвитку мови і літератури: від давнини до сьогодення:

«Българският език във фокуса на естествения и изкуствения интелект» (В. Попова, Д. Попов, Б. Мартиновські, Шумен, Болгарія – Гьотеборг, Швеція); «Жанрово и тематично разнообразие в запазените гръцки книги на Емануил Васкидович» (Д. Савова, Софія, Болгарія).

Надзвичайно цікаві з них (чи дискусійні) викликали жваве обговорення чи й полеміку, як-от: «Dziki Zachód jest na wschodzie. Dyskurs imagologiczny we współczesnym reportażu polskim» (А. Ревевич, Ченстохова, Польща), «Motiv samoty v současné bulharské literatuře pro děti a mládež» (М. Салхиова, Йиндржихув Храдец, Чехія).

Урізноманітнили програму форуму презентації: презентація наукових видань (доволі численних) викладачів філологічного факультету, презентація збірки поезій завідувачки кафедрою славістики Пловдивського університету Димитрини Костадинової-Хамзе «Да нарисуваш живота» («Малювати життя»).

Організатори продумали також цікаву культурну програму. Захоплювала екскурсія містом!

Пловдив – друге за величиною місто в Болгарії з багатою історією, одне з найстаріших у Європі. За свідченням римських істориків, близько 1200 р. до н.е. тут знаходилося фракійське поселення. У різні часи місто входило до складу Римської, Візантійської імперій, Болгарського царства, спустошене печенігами і хрестоносцями, захоплене османами, і навіть узято військами новгородського і великого князя київського Святослава.

Польський письменник Зенон Фіш, чие життя пов'язане з Україною, зокрема з Черкащиною, у збірці «Opowiadania i krajobrazy. Szkice z wędrówek po Ukrainie» (Białystok, 2020) розповідає, посилаючись на історичні джерела (зокрема Нестора-літописця), про діяльність сина «мудрої Ольги» [5, с. 273], якого називає «Олександром (Македонським. – Л. Р.) старожитньої слов'янської історії» [5, с. 277]. Прозаїк повістує про войовничого князя, який марив воєнними походами на південь: «Brzegi zawojowanego Dunajunęciły go ku sobie. Bogactwa i dostatki ludów południowych zapalały młodą wyobraźnię. On mówił matce i bojarom: «Wolę żyć w Bułgarii aniżeli w Kijowie. Tam się zbiegają wszelakie skarby natury i sztuki. Tam Grecy ślą złoto, materie, owoce i wina; Czechy i Węgrzy – srebro i koni; Rosja – futra, wosk, miody i nie-wolników» («Береги завойованого Дунаю манили його. Багатство та достаток південних народів розпалювали його молоду уяву. Він сказав матері та боярам: «Я волію жити в Болгарії, ніж у Києві. Там сходяться всі скарби природи та мистецтва. Греки надсилають золото, тканини, фрукти і вина; чехи та угорці – срібло та коней; Росія – хутра, віск, мед та невольників» [5, с. 274]).

Після смерті матері, княгині Ольги, Святослав, мріючи про завоювання на півдні, залишивши князювання на своїх синів, зібрав загін хоробрих воїнів і пішов з ними до Переяславця² за Дунай. Хоча ім'я Святослава стало грізним у тих країнах після розгрому хозарів, «krnąbrni Bułgarowie» [5, с. 274] («бунтівні болгари») зустріли його вороже.

Але воєнна удача не залишала руського князя і «po krwawej walce Bułgaria powtórnie poddała się zwycięzcy. Świętosław ziścił więc swe nadzieje. Panował w kraju bogatym i pięknym i już postanowił pozostać tam na zawsze, lecz Grecy zaczęli się obawiać sąsiada, którego przedtem sami zaprosili na bogate brzegi Dunaju, i żądali, ażeby opuścił Bułgarię» («після кривавої битви Болгарія знову здалася переможцю. Так Святослав здійснив свої надії. Він правив у багатій і прекрасній землі і вже вирішив залишитися там назавжди, але греки почали боятися свого сусіда, якого вони раніше самі запросили на багаті береги Дунаю, і вимагали, щоб він покинув Болгарію» [5, с. 274]).

² Сучасний Преслав, Великий Преслав (болг. Велики Преслав) – (у давньоруських літописах – Переяславецъ) – місто в Шуменській області Болгарії.

Різка відповідь князя послам на подібну пропозицію дала привід для війни: «Wielki książę zbiera swą drużynę, powiększa ją hufcami Bołgarów, Węgrów i Pieczyngów, wpada z tym wojskiem do Tracji i pustoszy kraj do bram Adrianopola, lecz pod bramami miasta przegrywa bitwę i sofa się» («Великий князь зібрав свої війська, поповнив їх військами болгар, угорців та печенігів, вторгся з цим військом до Фракії і спустошив країну до воріт Адріанополя, але біля міських воріт програв битву та відступив» [5, с. 274]).

Саме повертаючись із походу на Болгарію, князь Святослав був убитий печенігами: князь печенігів Курія відрубав йому голову і наказав зробити з черепа пугар (кубок)...

Тож учасники конференції з цікавістю оглядали старовинне місто, де тісно переплелися історія і сучасність. Старе місто Пловдива занесено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО з 2004 року. Місто вважають музеєм архітектури болгарського відродження, унікального архітектурного стилю, що розвинувся у Болгарії упродовж 1770 – 1900 рр.

Стародавній центр міста оточують залишки кам'яної фракійської фортеці, до якої ведуть вузькі середньовічні вулички із забудовами XV–XIX століть, що вирізняються різьбою по дереву і декоративним розписом. В одному з таких будинків кілька днів мешкав, повертаючись із подорожі на Близький Схід, французький поет і політичний діяч, яскравий представник французького романтизму Альфонс де Ламартін, про що свідчить меморіальна дошка.

Відвідали Єпископську базиліку із чудовими фресками з екзотичними птахами, – зруйновану часом і ворожими навалами церкву стародавнього міста Філіппополь, побудовану в середині століття нашої ери, найбільшу пізньоантичну ранньохристиянську церкву, знайдену в Болгарії, і одну з найбільших того часу на Балканах. Римський стадіон, античний театр, де й нині, після його реставрації, відбуваються вистави і фестивалі; музей діячів Болгарського відродження. Слухали

передзвін православних дзвонів і монотонний закличний спів муедзина з мінарету, що височіє над містом...

Надзвичайно вразив будинок, побудований на залишках фортифікаційних стін Філіппополя, з прекрасним внутрішнім двориком із субтропічною рослинністю, схожим на небесну терасу (нині це філіал історичного музею, у якому розміщена експозиція «Книговидання в Пловдиві та Пловдивському регіоні в період Відродження»). У ньому жив Христо Г. Данов – просвітник, книговидавець, основоположник сучасного книговидання в Болгарії. Цікава деталь біографії цього громадського діяча: будучи кметом (градоначальником) Пловдива, відмовився від заробітної плати (узяти б за приклад нашим чиновникам!).

Оздоблення інтер'єру будинку складається із квіткових фресок, розписів медальйонів, пейзажів і портретів філософів Стародавньої Греції. Подібні унікальні розписи, як і різьбу по дереві, не доводилося бачити ні в якому іншому місці (в одному з таких оригінальних будинків Старого міста мені пощастило мешкати).

Місто розміщене поміж сімома пагорбами (як Рим), три з яких добре видно й донині. На одному з них (Бунарджик), офіційно названому «Пагорбом визволителя», встановлено статую радянського солдата, більш відому під назвою «Альоша». Прообразом скульптури став борець Олексій Скурлатов, який воював у складі Третього Українського фронту, брав участь у звільненні України, зокрема в Нікопольсько-Криворізькій наступальній операції 1944 року, а також у Болгарській операції – налагоджував зв'язок між Пловдивом і Софією.

У Болгарії приємно вражає дбайливе ставлення до історичних пам'яток: їх консервують, роблять придатними до споглядання і вписують у сучасний міський ландшафт (а не доводять до руйнації, щоб потім звести прибуткову будівлю). При тім, незалежно від того, до якого періоду болгарської історії вони належать: тож православні храми мирно сусідять із мусульманськими мечетями, які збереглися із часів турецького (пів тисячолітнього) панування (мечеті «Джума» (бл. 1425) і «Імарет» (1444 – 1447), «Ташкьопрю» (1860). Збереглися також лазні Чифтен-хамам (1460) і лазні Орта-Мезар-хамам (1582), а також одна з найстаріших в Європі годинникових веж. Ці лазні нагадали відомий роман П. Загребельного «Роксолана», зокрема розділ «Хамам», а також

книгу А. Кримського «Історія Туреччини», де візуально-ілюстровано представлені відомості про цей атрибут османського побуту.

На зворотному шляху відвідала Софію. Під час тригодинної мандрівки поїздом милувалася осінніми краєвидами: жовто-багряними лісами на схилах гірських хребтів, полями, виноградниками. Місто зустріло красивими гірськими масивами, при в'їзді видніється гора Вітоша – природний символ Софії, її візитівка, яку видно майже з будь-якої точки міста. Чомусь подумалося, що цю гору понад століття тому бачила й наша Леся...

І хоча прихворіла в дорозі (вірус) й не змогла у повному обсязі оглянути всі пам'ятки болгарської столиці, з найголовнішими з них усе ж ознайомила.

Колона зі скульптурою болгарської жінки із совою на руці (сова, як відомо, – символ мудрості) і лавровим вінком, яка привітно зустрічає гостей. Це сучасний пам'ятник Святій Софії, символ міста, наповнений не релігійним, а філософсько-алегоричним та історичним змістом. Вона нагадала мені колону, увінчану бронзовою фігурою Березині-Оранти з гілкою калини, у Києві, на Майдані Незалежності.

Руїни античного і середньовічного міста-фортеці Сердика в центрі болгарської столиці, із залишками палацу імператора Костянтина I Великого – тимчасової імператорської резиденції; Софійський університет, корпуси якого оздоблені оригінальним орнаментом (богословський факультет); Собор Святого Олександра Невського – кафедральний собор патріарха Болгарської православної церкви, збудований на честь визволення Болгарії від османського панування після російсько-турецької війни 1877–1878 рр.; діюча мечеть Баня Баші, зведена над природним гарячим джерелом, – цікаве творіння османської архітектурної думки XVI століття (вдалося оглянути її внутрішнє оздоблення, до речі, доволі скромне). За кілька метрів – бювет, громадські джерела гарячої мінеральної води, де кожен житель міста

чи гість може безкоштовно (!) набрати лікувальної рідини (теж скористалася такою можливістю). Раніше на цьому місці були Central Mineral Baths (Центральні мінеральні лазні). Нині громадська лазня не діє, а в її приміщенні створено краєзнавчий музей, у якому вдалося побувати.

Оригінальна будівля і багатство експонатів музею захоплюють відвідувачів. Найбільше запам'яталися велика кількість православних ікон, стародруків, атрибути монархічної влади: корона, скіпетр, трон, а також коляска у стилі «Луї XVI» з Версалю, яку використовували на весіллі князя Фердинанда I і княгині Марії-Луїзи (її іменем названо одну із центральних вулиць Софії, недалеко від якої мені довелося мешкати).

А ще – храм «Свята Неділя» («Света Неделя»), один із найголовніших православних соборів Софії, символ духовного відродження. Побудований у неовізантійському стилі, розташований в історичному центрі міста, він є головним місцем богослужінь під час великих церковних свят. Тут за сприяння СУОБ «Мати Україна» і Посольства України в Болгарії відбулася панахида за загиблими від голоду в Україні.

Сподіваюся, мій візит до Болгарії не останній. Адже конференція у Пловдивському університеті відбувається щорічно. Тож знайомство з цією балканською країною, гадаю, матиме продовження в майбутньому.

P.S. Щира вдячність організаторам конференції за запрошення взяти участь у такому престижному форумі, за можливість спілкуватися з колегами з різних країн, за справжню слов'янську гостинність.

Список використаних джерел:

1. Жуківський В. Михайло Драгоманов та Болгарія. Народний Оглядач. 06.06.2005. URL : <https://www.ar25.org/article/myhaylo-dragomanov-ta-bolgariya.html> (дата доступу: 21.10.2025).

2. Лесині маршрути. Інтерактивна мапа місцями життя і творчости Лесі Українки. URL : <https://lesya-ukrainka.localhistory.org.ua> (дата доступу: 21.10.2025).
3. Сьондюков І. «Сестра моя, Софія». URL : <https://day.kyiv.ua/article/den-ukrayiny/sestra-moya-sofiya> (дата доступу: 21.10.2025).
4. У Болгарії вшанували пам'ять Лесі Українки URL : <https://nspu.com.ua/ofitsijno/u-bolgarii-vshanuvani-pam-yat-lesi-ukrainki/> (дата доступу: 4.11.2025).
5. Fisz Z. Opowiadania i krajobrazy. Szkice z wędrówek po Ukrainie. Białystok : Wydawnictwo Prymat, 2020.

References:

1. Zhukivskiy V. Mykhailo Drahomanov ta Bolhariia. Narodnyi Ohliadach. 06.06.2005. URL : <https://www.ar25.org/article/myhaylo-dragomanov-ta-bolgariya.html> (data dostupu: 21.10.2025).
2. Lesyni marshruty. Interaktyvna mapa mistsiamy zhyttia i tvorchosty Lesi Ukrainky. URL : <https://lesya-ukrainka.localhistory.org.ua> (data dostupu: 21.10.2025).
3. Siundiukov I. «Sestra moia, Sofia». URL : <https://day.kyiv.ua/article/den-ukrayiny/sestra-moya-sofiya> (data dostupu: 21.10.2025).
4. U Bolharii vshanuvaly pamiat Lesi Ukrainky URL: <https://nspu.com.ua/ofitsijno/u-bolgarii-vshanuvani-pam-yat-lesi-ukrainki/> (data dostupu: 4.11.2025).
5. Fisz Z. Opowiadania i krajobrazy. Szkice z wędrówek po Ukrainie. Białystok : Wydawnictwo Prymat, 2020.